Навесні 1894 року весь Лондон був заінтригований, а вищий світ навіть переляканий убивством молодого графа Рональда Едера, вчиненим за найбільш незвичайних і загадкових обставин. Тоді ж широка публіка довідалась про ті деталі злочину, які з'ясувалися під час поліцейського дізнання, але багато чого від неї приховали, бо докази були такі незаперечні, що поліція не мала потреби розкривати всі факти. Лише тепер, коли минуло майже десять років, мені дозволено поставити на місце ті відсутні ланки, з яких складається весь чудовий ланцюг фактів. Злочин був цікавий і сам собою, але не йшов ні в яке порівняння з тими неймовірними наслідками, що приголомшили й спантеличили мене більше, ніж усі інші події мого сповненого пригод життя. Навіть зараз, коли збігло стільки часу, я хвилююсь, згадуючи той злочин, і знову відчуваю раптовий приплив радості, подиву й недовіри — всього, що тоді вщерть переповнило мою душу. Тож нехай мені буде дозволено сказати тим читачам, які виявили цікавість до моїх дописів про звершення й помисли одного видатного чоловіка: не треба ганити мене за те, що я не зразу поділився з ними своїм відкриттям,— вчинити так я мав би за свій найперший обов'язок, аби не тяжіла наді мною категорична заборона,, що виходила з уст цього чоловіка й була знята лише третього числа минулого місяця.

Неважко уявити: моя тісна дружба з Шерлоком Холмсом спричинилась до того, що я став цікавитись кримінальними справами, а після його зникнення уважно вивчав кожну газетну публікацію про нероз-криті злочини; не раз я навіть намагався застосувати на практиці метод мого друга, хоч далеко не з таким успіхом.

Та жоден із злочинів не схвилював мене так глибоко, як трагічна смерть Рональда Едера. Прочитавши матеріали слідства, що зводились до висновку про "зловмисне вбивство, яке вчинила невідома особа або особи", я усвідомив краще, ніж будь-коли раніше, якої великої втрати завдала суспільству смерть Шерлока Холмса. Цю дивну справу супроводили обставини, які, безперечно, являли б для нього особливий інтерес, і дії поліції були б доповнені або, ймовірніше, випереджені

завдяки гострій спостережливості та бистрому розуму найпершого в Європі сищика.

Весь день, відвідуючи хворих, я зусебіч обмірковував справу Едера, але так і не знайшов жодного пояснення, яке задовольнило б мене. Ризикуючи повторити те, що всі вже знають, я хочу нагадати факти в тому вигляді, в якому їх було повідомлено після закінчення слідства.

Рональд Едер був другим сином графа Мейнуса, в той час губернатора однієї з австралійських колоній. Мати Едера приїхала з Австралії, щоб зробити операцію — видалити катаракту,— і разом з сином Рональ-дом та дочкою Хільдою жила в будинку № 427 по вулиці Парк-лейн. Юнак увійшов у найкраще товариство і, скільки відомо, не мав ні ворогів, ані якихось особливих пороків. Едер був заручений з міс Едіт Вуд-лі з Картсерса, але за кілька місяців до згаданих тут подій жених і наречена за обопільною згодою розірвали заручини, причому без видимих ознак того, що між ними залишилося глибоке почуття. А взагалі життя цього молодика минало у вузькому і традиційному для нього колі, звички він мав невибагливі, а вдачу спокійну. І от цього безтурботного молодого аристократа між десятою та одинадцятою годиною двадцять хвилин вечора ЗО березня 1894 року спостигла найдивні-ша і найнесподіваніша смерть.

Рональд Едер любив карти і постійно грав, але ніколи не робив таких ставок, які могли б заподіяти шкоду його фінансам. Він був членом трьох картярських клубів: Болдвін, Кевендіш і Багатель. Є докази, що в день своєї смерті він зіграв один робер у віст в клубі Багатель. Він грав там і до обіду. Його партнери — містер Меррей, сер Джон Харді й полковник Моран — засвідчили, що грали вони у віст і що всі залишились по суті при своїх. Едер, може, і програв фунтів із п'ять, але не більше. Статки ж він мав неабиякі, і цей програш, безперечно, не міг вивести його з рівноваги. Він грав майже щодня в тому чи іншому клубі, але грав обережно і звичайно вставав із-за столу з виграшем. Стало також відомо, що, граючи в парі з полковником Мора-ном, Едер за кілька тижнів перед цим виграв за один вечір у Годфрі Мільнера і лорда

Белморана чотириста двадцять фунтів. Оце й усе, що дало розслідування про останній місяць його життя.

Того вечора, коли його було вбито, Едер повернувся з клубу рівно о десятій. Матері й сестри вдома не було, вони поїхали до родичів. Служниця під присягою дала свідчення, що чула, як він увійшов до своєї кімнати. Ця кімната на третьому поверсі виходила вікнами на вулицю і правила йому за вітальню. Ще до повернення Едера служниця затопила там камін; камін димів, і вона відчинила вікно. До одинадцятої години двадцяти хвилин — часу, коли повернулась леді Мейнус з дочкою,— з тієї кімнати не долинуло й звуку. Леді Мейнус хотіла зайти до сина — сказати "на добраніч". Але двері було замкнено зсередини, і на всі стуки й крики ніхто не відгукувався. Тоді вона зчинила тривогу, і двері довелося виламати. Нещасний юнак лежав біля столу. Голова його була жахливо знівечена револьверною кулею, що в мить удару розкривається і стає немов квітка, проте ніякої зброї в кімнаті знайти не вдалося. На столі лежало дві банкноти по десять фунтів кожна та сімнадцять фунтів десять шилінгів сріблом і золотом, причому монети було складено маленькими стовпчиками на різні суми. Поряд на папірці було записано кілька цифр, а навпроти коленої — імена клубних друзів Едера, з чого зробили висновок, що перед смертю він підраховував свої карточні виграші й програші.

Детальне вивчення всіх обставин призвело лише до того, що справа ще більше ускладнилася. По-перше, немогли знайти пояснення, чому юнак замкнувся зсередини. Ймовірно, правда, що зробив це вбивця, а потім утік у вікно. Але вікно було за двадцять футів од землі, під ним лежала клумба крокусів у повному цвіті, і ні квіти, ні грунт не мали на собі жодних слідів. На вузькій смужці трави, яка відділяла будинок від дороги, слідів також не було. Тож, напевне, двері замкнув сам молодий господар. Але яким чином спостигла його смерть? Ніхто не міг залізти у вікно, не лишивши слідів. Коли ж припустити, що вбивця стріляв у вікно, то він мав бути справді чудовим стрільцем, аби заподіяти з револьвера смертельну рану. До того ж вулиця Парк-лейн багатолюдна, а ярдів за сто від будинку — стоянка кебів. Проте ніхто пострілу не чув. І все ж

таки був убитий, була револьверна куля, що пройшла навиліт, вирвавши шмат черепа — це характерно для м'яких куль — і заподіявши рану, яка викликала миттєву смерть. Такі обставини загадкового вбивства на Парк-лейн, і вбивство це ускладнювалось цілковитою відсутністю мотивів, бо, як уже я казав, молодий Едер начебто не мав ворогів, а гроші й цінності з кімнати не було забрано.

Увесь день я обмірковував усі ці факти, намагаючись застосувати хоч яку-небудь теорію, що примирила б їх між собою, і знайти лінію найменшого опору, яку мій бідолашний друг проголосив вихідним пунктом усякого розслідування. Зізнаюся, успіхи мої в цьому були більш ніж скромні. Ввечері я прогулювався Гайд-парком і близько шостої години непомітно для самого себе опинився на розі Оксфорд-стріт і Парк-лейн. Гурт ґаволовів, які дивилися вгору на одне й те саме вікно, підказав мені: я прийшов до будинку, що його хотів бачити. Високий на зріст худорлявий чоловік у темних окулярах, по-моєму, переодягнений си-щик, висував якусь власну теорію, а інші, щільно оточивши його, слухали. Я проштовхався ближче, але його міркування видались мені такими абсурдними, що я з деякою відразою швидко відсунувся назад. При цьому я штовхнув літнього, згорбленого чоловіка, що стояв позад мене, і вибив у нього з рук кілька книжок. Пам'ятаю, піднімаючи їх, я помітив назву однієї книжки: "Походження культу дерев",— і мені сяйнула думка, що це, мабуть, такий собі бідний бібліофіл, який збирає старі книжки чи то заради заробітку, чи то з цікавості. Я почав перепрошувати за свою незграбність, але, очевидно, книжки, з якими я, на лихо, так кепсько повівся, були дуже цінними в очах їхнього власника. Пробурмотівши щось зневажливе, він відвернувся, і за мить його згорблена спина та білі бакенбарди зникли в натовпі.

Спостереження за будинком № 427 по Парк-лейн не дуже допомогли мені розв'язати проблему, яка мене цікавила. Будинок відмежовувався від вулиці низеньким муром з огорожею — все це разом не сягало вище п'яти футів. Отже, кожний міг легко перелізти в сад. Але вікно було зовсім недосяжне — біля нього я не побачив ні ринви, ні чогось іншого, по чому міг би видертись нагору якийсь завзятець. Спантеличений ще

більше, я подався додому в Кенсінгтон. Та не пробув я в своєму кабінеті й п'яти хвилин, коли ввійшла служниця і сказала, що мене хочуть бачити. На мій подив, це був не хто інший, як старий дивакуватий бібліофіл; його гостре, зморшкувате обличчя визирало із сивого волосся, під пахвою він тримав з півдюжини своїх дорогоцінних книжок.

— Ви, звичайно, здивовані, що я прийшов, сер? — спитав він чудним, хрипким голосом.

Я підтвердив, що так воно і є.

— Розумієте, я людина совісна, і коли я побачив, плентаючись позад вас, як ви ввійшли в цей будинок, то подумав: мені треба зайти до такого люб'язного джентльмена і сказати, що коли я й був трохи неввічливий, то зовсім не хотів вас образити — навпаки, я дуже вдячний вам за те, що ви допомогли мені підняти книжки.

— Ви надаєте цим дрібницям надто багато значення,— зауважив я.— Чи можна спитати, як ви дізнались, хто я?

— Пробачте за сміливість, сер, але я ваш сусід, моя книжкова крамничка стоїть на розі Черч-стріт, і я буду щасливий бачити вас у себе. Може, й ви збираєте книжки, сер? Ось "Птахи Британії", ось "Катулл", ось "Священна війна" — все віддам дешево. П'ять томів — це саме те, що треба, аби заповнити порожнечу на вашій другій полиці: адже вигляд у неї досить неохайний, чи не так, сер?

Я озирнувся на книжкову шафу за своєю спиною, а коли знову повернув голову, біля мого письмового столу, осміхаючись, стояв Шерлок Холмс. Я схопився на ноги і якусь мить у крайньому зчудуванні не відривав від нього погляду; потім, здається, я зомлів :— вперше і, сподіваюсь, востаннє за своє життя. Сірий туман заклубочився в мене перед очима, а коли він зник, комір моєї сорочки був розстебнутий, на

губах я відчув смак бренді. Холмс, тримаючи пляшку в руці, схилився над моїм стільцем.

— Дорогий Вотсоне,— почув я добре знайомий голос,— приношу вам тисячу пробачень. Мені й на думку не спало, що це так вас приголомшить.

Я схопив його за руку.

— Холмсе! — вигукнув я.— Невже це ви? Ви справді живі? Чи можливо, щоб вам пощастило вибратися з того жахливого провалля?

— Зачекайте хвилинку,— відповів він.— Ви певні, що вже можете вести розмову? Я надто схвилював вас своєю непотрібною театральною появою.

— Зі мною все гаразд, але справді, Холмсе, я не вірю своїм очам. Господи! Тільки подумати, що ви — це ви, а не хтось інший,— стоїте в моїм кабінеті!

Я знову схопив його за рукав і відчув під пальцями тонку мускулисту руку.

— Ні, ви не привид, сумнівів у цьому немає,— мовив я.— Мій дорогий друже, я неймовірно радий бачити вас! Сідайте ж і розказуйте, як ви врятувалися з тієї страшної безодні.

Холмс сів напроти мене й давнім, безтурботно легким жестом запалив сигарету. На ньому був пошарпаний сюртук, той, в якому я бачив торговця книжками, але все інше — сива перука й старі книжки — лежало на столі. Холмс мовби ще більше схуд, погляд його став ще проникливіший, ніж колись, але мертвотна блідість обличчя з орлиним носом свідчила, що його спосіб життя останнім часом був не дуже корисний для здоров'я.

— Як приємно випростатись, Вотсоне! — мовив він.— Це не жарт, коли людині високого зросту доводиться* покоротшати на цілий фут і ходити так кілька годин поспіль. А зараз, мій друже, чи можна попросити вашої допомоги, бо з усього видно — вночі нас чекає важка й небезпечна робота. Мабуть, було б краще, щоб я розповів вам про все тоді, коли ми з нею впораємось.

— Я сповнений цікавості, Холмсе, і мені дуже хотілось би послухати вас зараз.

— Чи ви згодні піти зі мною вночі?

— Куди хочете й коли хочете.

— Справді, як у давні часи. Ми ще встигнемо підобідати, перш ніж вирушимо. Ну, а тепер про ту безодню. Мені зовсім не важко було вибратися звідти з однієї дуже простої причини: я туди не падав.

— Ви не падали в безодню?

— Ні, Вотсоне, не падав. Але записку до вас я написав цілком щиро. Я нітрохи не сумнівався, що для мене все закінчено, коли побачив лиховісну фігуру покійного професора Моріарті на стежці, яка була для мене єдиним шляхом порятунку. В його сірих очах я прочитав невблаганний вирок. Я перемовився з ним кількома словами, і він люб'язно дозволив мені написати коротеньку записку — ви її потім знайшли. Я залишив записку зі своїм портсигаром та стеком і пішов уперед стежкою. Моріарті не відставав від мене й на крок. Дістався до місця, де стежка кінчалася, я опинився в безвихідному становищі. Моріарті не мав ніякої зброї, але. кинувся на мене й обхопив своїми довгими руками. Він знав — його гру програно, і хотів лише одного — помститись мені. Ми майже повисли на краю урвища. Однак я трохи знаю японську боротьбу "барітсу", що не раз ставала мені у великій пригоді. Я вислизнув з його обіймів, а він, страшно закричавши, кілька

секунд, мов шалений, хапався руками за повітря, намагаючись встояти на ногах. Однак не встояв і полетів униз. Нахилившись над краєм, я ще довго дивився, як він падає. Потім він ударився об скелю й шубовснув у воду.

Я схвильовано слухав Холмса, який розповідав, спокійно попахкуючи сигаретою.

— Але ж сліди! — вигукнув я.— Я сам на власні очі бачив, що стежкою пройшло двоє чоловік і не повернувся жодний.

— Це вийшло так. Тієї миті, коли професор зник унизу, мені сяйнуло, що доля посилає мені дивовижно щасливу можливість. Я знав: Моріарті не єдиний, хто поклявся вбити мене. Залишалось ще принаймні троє чоловік, у яких смерть їхнього ватажка могла тільки збільшити бажання помститись мені. Всі вони були дуже небезпечні. Хто-небудь з них неодмінно добравт ся б до мене. З другого боку, коли всі думатимуть, ніби я мертвий, ці люди поводитимуться інакше й викажуть себе, отже раніше чи пізніше я зможу їх знищити. Тоді й настане для мене час оголосити, що я ще в світі живих. Людський мозок працює так швидко, що всі ці думки промайнули в моїй голові, перш ніж професор Моріарті досяг дна Райхенбахського водоспаду.

Я підвівся і оглянув скелясту стіну позад себе. Ви твердите в своєму яскравому звіті, який я з великою цікавістю прочитав кілька місяців згодом, ніби стіна була прямовисна й рівнесенька. Це не зовсім так. Там виявилось кілька невеличких виступів, щось схоже на заглибину, куди можна було поставити ногу. Однак скеля — височенна, тож видертись нагору було явно неможливо, так само як і пройти мокрою стежкою, не лишивши слідів. Правда, я міг би взути черевики задом наперед — це мені не первина,— але три пари слідів в одному напрямку неминуче навели б на думку про обман. Отже, я вирішив ризикнути.й подертися вгору. Це заняття — не з приємних, Вотсоне. Внизу піді мною ревів водоспад. Людина я не з дуже нестримною уявою, але, слово честі, мені здавалося, ніби я чую з безодні пронизливий голос Моріарті. Найменша

помилка стала б фатальною. Не раз, коли жмут трави відривався від скелі, залишаючись у моїй руці, або коли нога ковзала у вологій виїмці,— я думав, що загинув. Проте я дерся вгору і нарешті дістався до величенької — в кілька футів — заглибини,— порослої м'яким зеленим мохом, де я міг зручно вмоститись і залишитись непомітним. Я лежав саме там, коли ви, мій дорогий Вотсоне, та всі, кого ви привели з собою, дуже зворушливо, але безрезультатно досліджували причини моєї смерті.

Нарешті, дійшовши неминучих, але абсолютно неправильних висновків, ви повернулись до себе в готель, і я зостався сам. Я вже уявляв собі, що на цьому моя пригода скінчилася, проте одна несподівана подія показала, що попереду в мене ще чимало сюрпризів. Величезна каменюка, зірвавшись з гори, прогуркотіла повз мене, вдарилась об стежку і гунула в прірву. Я подумав, що це випадковість, але, глянувши вгору, побачив проти тьмяного неба людську голову, і тої ж миті ще одна каменюка вдарилась об край заглибини, де я лежав, усього за фут од моєї голови. Що це означало — було ясно. Моріарті діяв не сам. Його спільник — а я відразу збагнув, яка то небезпечна людина, — стояв на сторожі, коли професор Моріарті напав на мене. Здалеку, не помічений мною, він став свідком загибелі свого приятеля й мого порятунку. Перечекавши, він обійшов скелю і, видершись на її вершечок, тепер намагався здійснити те, що не вдалося його приятелеві.

Про становище, в якому опинився, я міркував недовго, Вотсоне. Знову я побачив, як люте обличчя визирнуло з-за скелі, і зрозумів, що це провіщає ще одну каменюку. Тоді я поліз назад до стежки. Певен, що в спокійному стані цього не зробив би. Спускатись було в сто разів важче, ніж підійматися. Та часу роздумувати я не мав; третя каменюка просвистіла повз мене, коли я повис, учепившись за край заглибини. На півдорозі я зірвався, проте якимсь дивом, подряпаний, весь у крові, впав на стежку й накивав п'ятами. В темряві я пройшов по горах десять миль і за тиждень опинився у Флоренції, впевнений: ніхто в світі не знає, що зі мною сталося.

Я довірився лише одній людині — своєму братові Майкрофту. Приношу вам безліч пробачень, Вотсоне, але було надзвичайно важливо, аби всі думали, ніби я помер, крім того, ви не написали б такого переконливого звіту про мій нещасливий кінець, коли б не були впевнені, що все це правда. Кілька разів за останні три роки я брався за перо — написати вам, але мене зупиняв страх, що ваша щира прихильність до мене штовхне вас на необачний вчинок, який розкриє мою таємницю. Ось чому я сьогодні відвернувся від вас. Становище було дуже небезпечне, і найменший вияв подиву чи хвилювання з вашого боку міг би привернути до мене увагу та спричинитися до найсумніших, навіть непоправних наслідків. А Майкрофтові я мусив довіритись, щоб одержати гроші, бо мав у них велику потребу. Події в Лондоні розвивалися гірше, ніж я сподівався, бо після суду над бандою Моріарті на волі залишилось двоє її найнебезпечніших учасників — моїх найлютіших ворогів. Тому я два роки мандрував по Тібету, відвідав з цікавістю Лхасу і пробув кілька днів у далай-лами. Ви, можливо, читали про дивовижні дослідження норвежця Сігерсона, але я певен — вам і на думку не спало, що то звістка про вашого друга. Потім я об'їздив усю Персію, зазирнув у Мекку і зробив короткий, але цікавий візит до халіфа в Хартумі, про наслідки якого повідомив міністерство закордонних справ. Повернувшись у Францію, я кілька років займався дослідженнями речовин, що їх одержують з кам яновугільної смоли — це було в лабораторії в Мон-пельє, на півдні. Успішно закінчивши дослідження і довідавшись, що тепер у Лондоні лишився тільки один з моїх ворогів, я почав уже думати про повернення, а звістка про дивовижно таємничий злочин на Парк-лейн змусила мене поквапитись з від'їздом. Цей злочин привернув мою увагу не тільки сам собою, але ще й тому, що його розкриття обіцяло мені сприятливі можливості владнати свої особисті справи. Я негайно приїхав у Лондон, з'явився власною персоною до себе на Бейкер-стріт, викликавши в місіс Хадсрн страшний істеричний припадок, і переконався, що Майкрофт зберіг мою квартиру й папери в тому самому вигляді, в якому вони завжди були. Отже, дорогий Вотсоне, сьогодні о другій пополудні я вже сидів у своєму старому кріслі й жалкував лише про те, що не бачу свого давнього друга Вотсона в іншому кріслі, яке він так часто прикрашав своєю особою.

Отаку дивовижну розповідь я почув" того квітневого вечора; я б зроду їй не повірив, але ж переді мною був Холмс власною персоною, високий, худорлявий, з проникливим, енергійним обличчям, яке я вже ніколи не сподівався побачити. Якимсь чином Холмс устиг довідатись про мою тяжку втрату — смерть дружини, але його співчуття виявилося швидше в тоні, ніж у словах.

— Робота — найкращі ліки від горя, дорогий Вотсоне,— сказав він,— а нас обох сьогодні вночі чекає така робота, що як ми її виконаємо, то виправдаємо своє існування на цій землі.

Марно просив я свого друга висловитись ясніше.

— Ви достатньо почуєте й побачите ще до ранку,— відказав він.— До того ж у нас є про що поговорити, бо ми не бачились три роки. Задовольнимось же цим, а о пів на десяту вирушимо назустріч одній непересічній пригоді в порожньому будинку.

І правда, все було як у добрі давні часи, коли о пів на десяту з револьвером у кишені я сів поруч Холмса у двоколісний кеб, і серце моє забилося швидше в передчутті незвичайних подій. Холмс був спокійний, суворий і мовчазний. Коли світло вуличних ліхтарів падало на різкі риси його обличчя, я бачив, що він про щось думає, суплячи брови й стискаючи тонкі губи. Я не знав, на якого дикого звіра ми збирались полювати в темних джунглях лондонського злочинного світу, але з поведінки цього неперевершеного мисливця збагнув: пригода має бути однією з найнебезпечніших, а сардонічна посмішка, що час від часу пробивалась на його аскетичному обличчі, не обіцяла нічого доброго об'єктові наших пошуків.

Я гадав — ми їдемо на Бейкер-стріт, але Холмс зупинив кеб на розі Кевендіш-скверу. Вийшовши з екіпажа, він дуже пильно огледівся навсебіч і далі робив це на кожному перехресті, аби переконатись, що ніхто за нами не стежить. Шлях наш був дивний. Холмс досконало знав

усі лондонські закапелки, тому швидко і впевнено йшов через лабіринт якихось стаєнь і візницьких дворів — про їхнє існування я досі й гадки не мав. Нарешті ми виринули на вузьку вуличку з двома шерегами порожніх будинків, що вивела нас спершу на Манчестер-стріт і далі на Блендфорт-стріт. Тут Холмс повернув у вузький прохід, дерев'яною брамою пройшов у порожній двір і ключем одімкнув задні двері якогось будинку. Ми ввійшли, і Холмс знову замкнув двері.

Було темно, хоч в око стрель, проте я зразу ж зрозумів, що в будинку ніхто не живе. Голі дошки підлоги рипіли й тріщали під ногами, а зі стіни — я доторкнувся до неї простягненою рукою — звисали клапті шпалер. Холодні, тонкі пальці Холмса стиснули моє зап'ястя, і він повів мене довгим коридором, аж поки попереду невиразно вималювалось над дверима півкругле вікно. Тут Холмс повернув праворуч, і ми опинилися у великій порожній квадратній кімнаті з темними кутками, але трохи освітленій посередині з вулиці. Проте поблизу не було ніякого ліхтаря, а скло вкривав товстий шар пилюки, і тому ми ледве бачили один одного. Мій супутник поклав руку мені на плече й майже торкнувся губами мого вуха.

— Ви знаєте, де ми? — прошепотів він.

— Здається, на Бейкер-стріт,— відповів я, вдивляючись у каламутне скло.

— Саме так. Зараз ми в будинку Кемдена навпроти нашої старої квартири.

— Але чому ми сюди прийшли?

— Бо звідси чудово видно ту мальовничу споруду. Чи можу я попросити вас, мій дорогий Вотсоне, підійти до вікна трохи ближче, але так, щоб вас ніхто не помітив. Ну, а тепер подивіться на наші старі

кімнати, звідки розпочиналось стільки цікавих пригод. Зараз ми побачимо, чи не втратив я за ці три роки здатності дивувати вас.

Скрадаючись, я ступив уперед, глянув на знайомі вікно навпроти і здивовано скликнув. Штору було опу< щено, в кімнаті горіло яскраве світло. Проти вікшї чітко вимальовувалась тінь людини, що сиділа в глибині кімнати. Посадка голови, прямі — плечі, різкі риси обличчя не давали можливості помилитись. Голова бу-< ла напівповернута, і створювалося враження, ніби це один з тих чорних силуетів, що їх наші бабусі полюбляли вставляти в рамки. Це була точна копія Холмса. Вражений до краю, я простяг руку — переконатися, що сам він стоїть поряд зі мною. Холмс здригався від мовчазного сміху.

— Ну, як? — спитав він.

— Боже мій? — вигукнув я.— Просто неймовірно!

— Бачу, роки не знищили моєї винахідливості, а звичка не позбавила її свіжості,— промовив Холмс, і я відчув у голосі його радість та гордість, які відчуває художник, дивлячись на своє творіння.— Викапаний я, чи не правда?

— Я ладен заприсягнутися, що то ви.

— Честь виконання належить панові Оскару Меньї > з Гренобля, який кілька днів виливав цю фігуру з і воску. Решту я зробив сам, під час сьогоднішніх відвідин Бейкер-стріт

— Але нащо вам це?

— Дорогий Вотсоне, в мене є найповажніші підстави бажати, щоб дехто думав, ніби я перебуваю тут, тим) часом як насправді я — в зовсім іншому місці.

— То ви гадаєте — за квартирою стежать?

— Я знаю, що за нею стежать.

— А хто?

— Мої давні вороги, Вотсоне. Ота чарівна компанія, ; ватажок якої лежить на дні Райхенбахського водоспа— ' ду. Зауважте: тільки вони знають, що я живий. Раніше чи пізніше, розраховують вони, я повернусь додому" —Вони стежили за квартирою весь цей час і сьогодні бачили, що я приїхав.

— Як ви про це дізналися?

— Я впізнав їхнього спостерігача, коли подивився у вікно. Це досить безневинний хлопець на ім'я Паркер, професійний грабіжник та вбивця і водночас чудовий музика — грає на гребінці. До нього мені байдуже. Але мені зовсім не байдуже до того страшного чоловіка, що стоїть за ним, до найближчого приятеля Моріар— і ті, того, хто кидав на мене каменюки.— няйт"й найнебезпечнішого злочинця в усьому Лондоні. Саме цей чоловік полює на мене сьогодні вночі, Вотсоне, навіть на думці не маючи, що ми полюємо на нього.

Плани мого друга окреслювались дедалі чіткіше. З нашої надійної схованки ми могли спостерігати за тими, хто-організував спостереження за нами, стежити за своїми переслідувачами. Силует Холмса у вікні правив за принаду, а ми були мисливці. Ми стояли у темряві й тиші і дивилися на перехожих, що квапливо проходили вулицею. Холмс мовчав і не рухався, але я можу запевнити, що перебував він у страшному напруженні і ні на мить не зводив погляду з людського потоку. Ніч була холодна та буряна, вітер, тонко завиваючи, пролітав довгою вулицею. Майже всі перехожі ховали носи в коміри пальт і шарфи. Кілька разів мені здавалося, що я вже бачив ту чи ту постать раніше, особливо впали мені в око двоє чоловіків, які ховалися

від вітру в під'їзді неподалік нас. Я хотів був звернути на них увагу Холмса, але він лише нетерпляче щось вигукнув, не відриваючи погляду від вулиці. Час від часу він переступав з ноги на ногу і швидко постукував пальцями по стіні. Я розумів, що він починає непокоїтись і що події розгортаються не зовсім так, як він сподівався. Нарешті близько півночі, коли вулиця майже обезлюдніла, він почав походжати кімнатою, не в силі приховати хвилювання. Я вже хотів був щось сказати йому, та саме в цю мить глянув на освітлене вікно й знову здивувався не менше, ніж першого разу. Схопивши Холмса за руку, я показав на вікно.

— Фігура ворухнулася! — вигукнув я.— Тепер вона повернена до нас не в профіль, а спиною!

Три роки відсутності анітрохи не пом'якшили різкої вдачі Холмса і не зробили її менш нетерплячою, коли він стикався з проявами розуму не такого проникливого, як його власний.

— ^Авжеж, ворухнулась,— відказав він.— Чи я вже такий бевзь, Вотсоне, щоб виставити у вікні явну ляльку й ще сподіватися обдурити нею найспостережливі-ших людей у Європі? За ці дві години, що ми тут, місіс Хадсон міняла положення фігури вісім разів, тобто щочверть години. Вона робить це так, що її власної постаті не видно. О!

Він зітхнув — хрипко і схвильовано. В тьмяному світлі я побачив: він стоїть, витягши шию, і вся його поза свідчить про напружену увагу. Можливо, ті двоє чоловіків і досі ховалися в під'їзді, але я їх більше не бачив. Було тихо й темно, лише яскраво світилося навпроти нас вікно з чітко окресленим темним силуетом посередині. В цілковитій тиші я почув тонкий свистячий звук, з яким дихав Холмс, насилу тамуючи хвилювання. Раптом він штовхнув мене в найтемніший куток, і його рука застережливо торкнулась моїх вуст. Я відчув — його пальці тремтять. Ще ніколи я не бачив свого друга таким схвильованим, а тим часом темна вулиця перед нашими очима лежала безлюдна, і на ній не видно було анінайменшого руху.

Та враз я почув те, що вже вловив більш, гострий слух Холмса. Якийсь ледь чутний звук долинув до мене, але не з боку Бейкер-стріт, а з глибини, того самого будинку, де ми сховались. Ось відчинилися й зачинилися двері. За мить у коридорі почулися скрадливі кроки, що намагалися бути нечутними, але глухо відлунюва'ли в порожньому будинку. Холмс притиснувся до стіни, я вчинив так само, стискаючи револьвер. Вдивляючись у морок, я побачив невиразні обриси фігури якогось чоловіка — його тінь була темніша, ніж чорнота відчинених дверей. Чоловік на мить затримався на порозі, потім нахилився і, скрадаючись, якось погрозливо рушив уперед. Його лиховісна постать була на відстані трьох ярдів* від нас, і я вже напружився, готуючись зустріти його стрибок, але вчасно зрозумів — він і гадки не має про нашу присутність. Проминувши нас упритул, він прокрався до вік-на и дуже м яко, безгучно підняв його на швфута. Коли він нахилився до отвору, світло з вулиці, вже не затьмарене брудними шибками, впало на його обличчя. Він, здавалося, нетямився від збудження. Очі його горіли, обличчя судорожно кривилося. Це був уже літній чоловік з тонким горбатим носом, високим лисіючим чолом і довгими, припорошеними сивиною вусами. Циліндр він ізсунув на потилицю, з-під розстебнутого пальта виднівся фрак і білосніжна манішка. Його смагляве обличчя було пооране глибокими лихими зморшками. В руці чоловік тримав щось схоже на тростину, але коли він поклав її долі, почувся металевий звук.**Потім він видобув з кишені пальта якусь чималу річ і кілька хвилин щось із нею робив, аж поки різко й гучно клацнула пружина чи засувка, ставши на своє місце. Опустившись навколішки, чоловік нахилився вперед і всією своєю вагою щосили натиснув на якийсь важіль; знову почувся довгий скрегітливий звук, а далі отужне клацання. Потім чоловік випростався, і я побачив у нього в руці начебто рушницю з дивним, незграбним прикладом. Він відкрив затвор, поклав щось досередини й знову закрив його. Нахилившись, чоловік поклав дуло на підвіконня, і я побачив, як його довгі вуса нависли над рушницею, а очі загорілись, вдивляючись у приціл. Нарешті він притис приклад до плеча, і я почув задоволене зітхання: перед ним була чудова ціль — чорний силует людини на жовтому тлі, і ця людина застигла в нього на мушці. На мить він завмер. Потім його палець натиснув на

гачок. Почулося дивне дзижчання і слідом — протяжний сріблястий дзенькіт розбитого скла.

* Ярд — англійська міра довжини, яка дорівнює 0,91 м.

** В Англії вікна не відчиняються, а піднімаються, як у вагоні.

Тієї ж миті Холмс, наче тигр, стрибнув на спину стрільця і повалив його долілиць. Проте незнайомий зразу схопився на ноги й судорожно вчепився Холмсо-ві в горло, але я вдарив його рукояткою револьвера по голові, і він знову упав.

Я навалився на нього й тримав, а мій друг пронизливо засюрчав у сюрчок. Надворі затупотіло, і двоє констеблів у формі та сищик у цивільному вбігли в парадний під'їзд і влетіли в кімнату.

— Це ви, Лестрейде? — спитав Холмс.

— Так, містере Холмсе. Я сам вирішив зайнятись цією справою. Радий знову бачити вас у Лондоні, сер.

— Мені спало на думку, що ви потребуєте маленької неофіційної допомоги, сер. Три нерозкритих убивства за один рік — це забагато, Лестрейде. Але справу про таємницю Молсі ви провели з невластивою вам... тобто, я хочу сказати — цю справу ви провели чудово.

Ми всі стояли вже на ногах. Наш бранець, якого тримали двоє здоровенних констеблів, важко переводив подих. На вулиці почали збиратися ґаволови. Холмс підійшов до вікна, зачинив його й опустив штору. Лестрейд витяг дві свічки, констеблі відкрили свої ліхтарі. Нарешті я міг як слід роздивитися нашого бранця.

У нього було незвичайно мужнє, проте лиховісне обличчя. Чоло філософа й підборіддя ласолюба промовляли про те, що в цьому

чоловікові закладено великі здібності як до добра, так і до зла. Та безсоромні голубі очі з важкими навислими повіками, хижий горбатий ніс, неприємний, поораний глибокими зморшками лоб незаперечно свідчили: сама природа дає знак про небезпеку. Він не звертав уваги ні на кого з нас, але не відривав очей від обличчя Холмса, і в них світилися ненависть та подив.

— Диявол! — шепотів він.— Хитрий диявол!

— Отже, полковнику,— сказав Холмс, поправляючи зіжмаканий комір,-"мандри кінчаються зустріччю закоханих", як мовиться в одній старовинній п'єсі. Здається, я ще не мав утіхи бачити вас відтоді, як ви ласкаво приділили мені стільки уваги, коли я лежав у заглибині скелі над Райхенбахським водоспадом.

Полковник, немов у трансі, так само не відводив погляду від мого друга.

— Хитрий, хитрий диявол! — повторював він.

— Я ще не відрекомендував вас,— вів далі Холмс.— Джентльмени, це Себастьян Моран, колишній полковник її величності індійської армії і найкращий у нашій Східній імперії мисливець на великого звіра. Сподіваюсь, • полковнику, я не помилюся, сказавши, що за кількістю вбитих тигрів вас ще ніхто не перевершив?

Полковник, ледве стримуючи лють, мовчки дивився на Холмса. Зі своїми лихими очима й сторчкуватими вусами він сам скидався на тигра.

— Дивуюсь, що ця нескладна вигадка могла обманути такого досвідченого мисливця,— додав Холмс.— Ви з нею, безперечно, добре знайомі. Хіба ви ніколи не прив'язували ягня до дерева, а самі, залігши в кущах із рушницею, не чекали, поки тигр прийде до принади? Цей порожній будинок — моє дерево, а ви — мій тигр. Траплялось, певно, що

ви мали про запас кілька рушниць на той випадок, якби раптом прийшло кілька тигрів або, що неймовірно, якби схибили. Це,— Холмс показав на нас,— мої запасні рушниці. Порівняння точне.

Полковник Моран з лютим гарчанням стрибнув уперед, але констеблі відтягли його. На його обличчі було написано таку ненависть, що аж страшно було дивитися.

— Визнаю — ви піднесли мені невеличкий сюрприз,— сказав Холмс. — Я не чекав, що ви самі захочете скористатися з цього порожнього будинку і такого зручного вікна. Мені здавалося, ви будете стріляти з вулиці, де вас чекав Лестрейд зі своїми гарними хлопцями. За винятком цього, все відбулося саме так, як я розраховував. Полковник Моран повернувся до Лестрейда.

— Незалежно від того, маєте ви підстави заарештувати мене чи ні,— сказав він,— я не бачу рації дозволяти цьому чоловікові глузувати з мене. Якщо я в руках закону, то нехай усе робиться законним шляхом.

— Що ж, це, мабуть, правильно,— промовив Лест-рейд.— Містере Холмсе, ви хочете ще сказати що-не-будь, перш ніж ми підемо звідси?

Холмс підняв з підлоги потужну духову рушницю й заходився уважно вивчати її механізм.

— Чудова і єдина в своєму роді зброя,— сказав він.— Безшумна й величезної сили. Я знав фон Херде-ра, сліпого німецького механіка, який сконструював її на замовлення покійного професора Моріарті. Багато вже років мені відомо про існування цієї рушниці, хоч досі ніколи не доводилося тримати її в руках. Настійно рекомендую її вашій увазі, Лестрейде, а також кулі до неї.

— Можете бути певні, що ми про це подбаємо, містере Холмсе,— відповів Лестрейд, і всі рушили до дверей.— Це все?

— Ні. Хочу ще спитати, в чому буде звинувачено злочинця?

— Як у чому, сер? Звичайно, в замаху на життя Шерлока Холмса.

— Ні, ні, Лестрейде. Я не маю наміру фігурувати в цій справі. Вам і тільки вам належить честь здійснення цього чудового арешту. Я вітаю вас, Лестрейде! Завдяки щасливому поєднанню властивої вам проникливості й сміливості ви нарешті зловили його!

— Зловив його? Кого, містере Холмсе?

— Людину, яку марно розшукувала вся поліція — полковника Себастьяна Морана, який застрелив сера Рональда Едера з духової рушниці через відчинене вікно на третьому поверсі по вулиці Парк-лейн, номер чотириста двадцять сім, тридцятого числа минулого місяця. Ось яке має бути звинувачення, Лестрейде. Ну, а тепер, Вотсоне, коли ви зможете перетерпіти протяг з розбитої шибки, то, на мою думку, півгодини в моєму кабінеті за сигарою будуть для вас корисною розвагою.

Завдяки наглядові Майкрофта Холмса і турботам місіс Хадсон наше старе помешкання анітрохи не змінилося. Правда, воно сяяло незвичайною чистотою та охайністю, але всі знайомі мені речі були на своїх . і "хімічний куток", і вкритий плямами від кислот сосновий стіл. На полиці лежали величезні альбоми газетних вирізок і різні довідники, які дуже охоче спалив би багато хто з наших співгромадян. Діаграми, футляр для скрипки й підставка для люльок, навіть перська пантофля, де зберігався тютюн,— все трапило мені на око, крли я глянув навколо. В кімнаті було двоє осіб: місіс Хадсон, яка аж засяяла, коли ми ввійшли, і дивовижний манекен, що відіграв таку важливу роль у нічних подіях. Це був макет з розфарбованого воску, зроблений так досконало, що нічим не відрізнявся від фігури мого друга. Він стояв на нічному столику і був так загорнений у старий халат Холмса, що ілюзія, коли дивитися з вулиці, була абсолютна.

— Сподіваюсь, ви дотримувались усіх застережних заходів, місіс Хадсон?

— Я підповзала на колінах, як ви мені й веліли.

— Чудово. Ви зробили все дуже добре. Чи помітили ви, куди влучила куля?

— Так, сер. Але боюсь, що вона зіпсувала це гарне погруддя, бо пробила голову і розплюснулась об стіну. Я підняла її з килима. Ось вона!

Холмс простяг кулю мені.

— Як бачите, Вотсоне, м'яка револьверна куля. А це ж просто геніально, бо кому спаде на думку, що такою штукою можна вистрілити з духової рушниці? Чудово, місіс Хадсон, дуже вдячний вам за вашу допомогу. А зараз, Вотсоне, сідайте на ваше старе місце, бо мені хочеться з вами про дещо поговорити.

Він скинув свій пошарпаний сюртук, надів мишачого кольору халат, знявши його з манекена, і знову став тим Холмсом, якого я знав у давні дні.

— Нерви в старого мисливця не втратили міцності, а очі гостроти,— мовив він зі сміхом, роздивляючись розчереплений лоб манекена.— Поцілив у самісіньку середину потилиці й пробив мозок. Він був найкращий стрілець у всій Індії; в Лондоні є небагато вправніших за нього. Ви чули його ім'я коли-небудь раніше?

— Ні, не чув.

Ось вона, слава! Але, якщо мене пам'ять не зраджує, ви також не чули імені професора Джеймса Моріарті, а це був один з найбільших умів нашого сторіччя. Ось дайте мені біографічний довідник з полиці.

Відкинувшись на спинку крісла й випускаючи хмари сигаретного диму, Холмс ліниво гортав сторінки.

— У мене чудова колекція на "М",— сказав він.— Самого Моріарті було б досить, щоб зробити цю літеру знаменитою, а тут ще Морган-отруювач, Мерідью, що залишив по собі жахливі згадки, Метью, який вибив мені зуб у залі чекання на вокзалі Чарінг-Кросс, і нарешті наш друг.

Він простяг мені книгу, і я прочитав:

"Моран Себастьян, полковник у відставці. Служив у першому Бенгалорському саперному полку. Народився в Лондоні 1840 року. Син сера Огастеса Морана, кавалера ордена Лазні, колишнього британського посланника в Персії. Закінчив Ітонський коледж і Оксфордський університет. Брав участь у Джевакській, Афганській, Чарасіабській (кур'єром), Шерпурській і Кабульській кампаніях. Автор книжок "Полювання на великого звіра в Західних Гімалаях" (1881), "Три місяці в джунглях" (1884). Адреса: Кондуїд-стріт. Клуби: Англо-Індійський, Танкервільський і Багатель-ський картярський".

На берегах чітким почерком Холмса написано: "Друга найбільш небезпечна людина в Лондоні".

— Дуже дивно,— сказав я, повертаючи довідника.— Його шлях — це шлях чесного солдата.

— Так,— відповів Холмс.— До певного часу він не чинив нічого лихого. Він завжди мав залізну витримку, в Індії ще й досі ходять легенди про те, як він повз дренажною канавою слідом за пораненим

тигром-людо-жером. G такі дерева, Вотсоне, що до певної висоти ростуть нормально, а потім раптом виявляють якесь потворне відхилення від норми. Так буває і з людьми. У мене є теорія про те, що кожний індивід повторює в своєму розвитку весь шлях своїх предків, і тому я вважаю: такий раптовий поворот до добра чи зла пояснюється якимось сильним впливом, джерело якого треба шукати в родоводі. Отже, особа стає повторенням у мініатюрі історії всієї родини.

— Ну, ця теорія досить фантастична!

— Добре, я на ній не наполягатиму. Проте кінець кінцем полковник ступив на слизьку стежку. Хоч не було гучного скандалу, але Індія стала для нього надто гарячим місцем. Він вийшов у відставку, приїхав у Лондон і тут знову зажив поганої слави. Саме тоді його й знайшов професор Моріарті, у якого він певний час був ніби начальником штабу. Моріарті щедро постачав його грішми, але вдався до його послуг усього-на-всього раз чи двічі — коли який-небудь пересічний злочинець нічим не міг йому допомогти. Ви хоч трохи пам'ятаєте справу про смерть місіс Стюарт з Лаудера в 1887 році? Ні? Так-от, я певен — там не обійшлося без Морана, але нічого не можна було довести. Полковник був так добре прикритий, що навіть коли банду Моріарті знищили, ми не могли звинуватити його ні в якому злочині. Ви, певно, пам'ятаєте той день, Вотсоне, коли я зайшов до вас додому й зачинив віконниці? Ви, ясна річ, подумали, що я поводжуся дивно, але я знав, що робив, бо мені було відомо про існування цієї чудової рушниці. І знав я також, що її тримає в руках один з найкращих у світі стрільців. Коли ми з вами були в Швейцарії, Моран переслідував нас разом з Моріарті, і я певен: саме через нього я потерпав ті п'ять лихих хвилин, лежачи в заглибині скелі над водоспадом.

Можете не сумніватися, що, перебуваючи у Франції, я читав газети досить уважно, очікуючи знайти в такий спосіб докази вини Морана й запроторити його до в'язниці. Поки він вільно жив у Лондоні, моє життя не було варте й шеляга. Вдень і вночі тінь загрози висіла б наді мною, і раніше чи пізніше Моран дочекався б слушної нагоди.

Що ж я мав робити? Я не міг застрелити його, бо опинився б на лаві підсудних. Не було рації й звертатись до суду, бо суддя не міг утрутитися в справу на підставі самих лише недоведених підозрінь. Отже, я нічого не міг зробити.

Але я пильно стежив за кримінальною хронікою, впевнений, що колись-таки доберусь до Морана. І от це вбивство Рональда Едера. Нарешті настав мій час! Знаючи те, що я знав, чи міг я сумніватись, що вбивство вчинив полковник Моран? Він грав з хлопцем у карти, він ішов слідом за ним від самого клубу, він застрелив його у відчинене вікно. Все це не підлягало сумніву. Самої лише кулі було б досить, щоб накинути йому на шию зашморг. Я негайно приїхав до Лондона. Приставлений до моєї квартири спостерігач відразу побачив мене і, безперечно, звернув на це увагу полковника. Той не міг не пов'язати мого раптового повернення з учиненим ним злочином і, звичайно, страшенно сполошився. Я був переконаний, що він неодмінно зробить спробу якнайшвидше уеунути мене зі свого шляху і з цією метою застосує свою смертельну 'зброю. Отож я й поставив для нього у вікні чудову мішень, а сам, повідомивши поліцію, що мені може знадобитися її допомога, зайняв пост, який видався мені найбільш підходящим для спостереження, і мені навіть приснитися не могло, що він вибере для нападу це саме місце. А тепер, дорогий Вотсоне, треба ще що-не-будь вам пояснювати?

— Треба,— відповів я.— З вашої розповіді незрозуміло, чому полковник Моран убив Рональда Едера.

— Дорогий Вотсоне, тут ми вступаємо в сферу здогадів, де навіть найлогічніше мислячий розум може помилитися. Кожний на підставі наявних у нього фактів вільний будувати свою власну концепцію, і ваша може бути так само обгрунтована, як моя.

— Отже, у вас є гіпотеза?

— Я впевнений: пояснити відомі всім факти зовсім не важко. Слідство встановило, що полковник Моран і молодий Едер виграли разом чималу суму грошей. Та Моран, безперечно, грав нечесно — я давно вже про це знаю. Мені здається, в день убивства Едер" помітив, що Моран шахраює. Ймовірно, що він поговорив з полковником і погрожував розкрити секрет його успіхів, коли той добровільно не вийде з членів клубу і не пообіцяє назавжди кинути гру. Навряд чи такий парубійко, як Едер, наважився кинути привселюдно скандальне звинувачення людині, набагато старшій за себе, а до того ж добре всім відомій. Напевне, він говорив про це з полковником сам на сам. Але виключення з клубу означало б для Морана катастрофу, бо він жив саме на нечесно виграні гроші. Тому він і вбив Едера, вбив саме тоді, коли той, не бажаючи користуватися плодами шахрайства, підраховував, скільки слід повернути грошей. А щоб мати й сестра не заскочили його зненацька й не запитали, що він робить, пишучи прізвища й розкладаючи монети, він замкнувся. Ну як, підходить гіпотеза?

— Не маю анїнайменшого сумніву, що все було саме так.

— Судовий процес покаже, так чи ні. Але не в тім річ. Полковник Моран більше не турбуватиме нас, знаменита духова рушниця фон Хердера поикпягчтзей Скотленд-Ярду, а містер Шерлок Холмс знову матиме змогу присвятити свій час дослідженню тих невеличких, але цікавих проблем, на які таке багате складне лондонське життя.